

KNACHAPURIDZE and KNACHIDZE v. Georgia (№ 59464/21 та № 13079/22)

Обставини справи

Справа, серед іншого, стосувалася стверджуваної неспроможності першого та другого заявників домогтися явки свідків захисту в рамках порушеного проти них кримінального провадження на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, використання національними судами як доказів показань відсутніх свідків, а також усунення вищезгаданих заявників від участі в судовому розгляді.

Перша заявниця та другий заявник є подружжям, а третій заявник – їхнім сином. У серпні 2016 року на пляжі поблизу міста Батумі сталася сутичка із застосуванням насильства за участі заявників та судді Г. М., тодішнього Голови Тбіліського міського суду, який в минулому, розглядаючи адміністративну справу, ухвалив рішення не на користь першої заявниці. Г. М. стверджував, що коли він перебував у морі із дітьми, перша заявниця підійшла, плюнула в нього і почала викрикувати образи та погрози. Незабаром до неї приєдналися другий і третій заявники, які почали його ображати і вдарили декілька разів. Заявники заперечували і натомість звинувачували Г. М. у нападі на них і завданні тілесних ушкоджень третьому заявнику.

26 серпня 2016 року за поданими до поліції заявами першої заявниці та судді Г. М. було порушено кримінальне провадження – спочатку за статтею 125 Кримінального кодексу (КК) («побої»), пізніше його було перекваліфіковано на статтю 365 §§ 3 і 5(а) КК («погрози або насильство щодо судочинства, розслідування чи здійснення захисту»).

27 серпня 2016 року першу заявницю та другого заявника було затримано та пред'явлено обвинувачення за статтею 365 КК. Пізніше, в різні дати, їх було звільнено під заставу.

Слідчими були зібрані такі докази: свідчення шести свідків, троє з яких були громадянами Грузії (Т. А., З. Тсх. та В. Тсх.), а інші – Вірменії та росії, які перебували в Грузії у відпустці (у протоколах допитів цих свідків не були вказані їхні номери телефонів, а лише місце проживання; усіх трьох свідків попередили, що їх можуть викликати до мирового судді); свідчення парамедика Н. Г., і рятувальника М. М.; свідчення двох інших свідків, А. Д. та Д. Г., які не були зачитані на судовому засіданні (клопотання заявників про примусовий привід цих свідків для надання показань було відхилено); два відеозаписи, які свідок М. К. зробила на свій мобільний телефон (6 жовтня 2016 року районний суд прийняв їх як докази).

Під час досудового слухання справи у суді першої інстанції, яке завершилося 30 листопада 2016 року, сторони представили суду свої докази. У переліку доказових матеріалів, поданих першою заявницею та другим

заявником, третій заявник був зазначений як свідок захисту. Суд відмовив у задоволенні клопотання першої заявниці та другого заявника про долучення до матеріалів справи письмового протоколу допиту третього заявника, який проводився адвокатом, що спеціалізується на ювенальній юстиції, вважаючи його недопустимим доказом через допущену процесуальну помилку при його складанні.

У 2017 році заявники залишили Грузію та оселилися у Великій Британії.

Під час розгляду справи у суді першої інстанції перша заявниця і другий заявник брали участь у слуханнях за допомогою відеоконференцзв'язку до їх видалення з судового засідання 22 червня 2018 року. Їхні два адвокати були особисто присутні на слуханнях. Перед початком кожного засідання суд першої інстанції попереджав сторони, що вони повинні підтримувати порядок і виконувати його вказівки, а неповага до суду призведе до санкцій.

Під час одного зі слухань прокурор подав клопотання про зачитування в судовому засіданні показань згаданих шести свідків, покликаючись на те, що троє з них перебували за межами Грузії, тому «їхня поява в суді вимагала б невинуватих зусиль». Щодо інших трьох свідків, які були громадянами Грузії, було зазначено, що місцеперебування двох з них не вдалося встановити і що свідок Т. А. нещодавно народила дитину і не могла з'явитися на судовий розгляд, оскільки мешкала за 400 км від суду.

Заявники не погодилися, стверджуючи, що, всупереч чинному процесуальному законодавству, свідки-іноземці не були викликані до мирового судді, хоча було очевидно, що вони залишать Грузію. Що стосується інших трьох свідків, заявники стверджували, що сторона обвинувачення не доклала всіх розумних зусиль для їхнього розшуку.

22 червня 2018 року суд першої інстанції задовольнив вказане клопотання прокурора. Суд постановив, що стаття 114 КПК передбачає, що сторона провадження має право, а не обов'язок, на допит свідка перед мировим суддею. Вказуючи, що показання відсутніх свідків не можуть бути єдиною підставою для винесення обвинувального вироку, суд визнав, що умови для зачитування показань шести свідків, про яких йде мова, були дотримані.

Того ж дня було допитано Г. М. Під час його допиту другим заявником перша заявниця почала втручатися, і суд попередив її, що якщо вона продовжуватиме таку поведінку, то буде видалена зі слухання. Оскільки перша заявниця продовжила втручатися, її було від'єднано від конференцзв'язку.

Потім суд першої інстанції заслухав дружину потерпілого, М. К. Коли другий заявник почав ставити запитання свідку, він вимовив фразу, в якій згадав, конкретно не називаючи жодних осіб, «провідних діячів країни». Суддя перервав його і наказав утриматися від політичних заяв. Другий заявник почав речення зі слів «ви завжди, з першого дня, [і] протягом двох років ...», яке суддя

перервав, нагадавши йому, що не можна робити політичні заяви в суді, у відповідь на що другий заявник вимовив нерозбірливу фразу і був негайно видалений із зали судового засідання.

Того ж дня заявники подали клопотання, щоб їх знову допустили до слухання, проте воно було відхилено судом першої інстанції з незрозумілих Суду причин.

Під час судового засідання 6 липня 2018 року адвокати подали клопотання про проведення дистанційного допиту третього заявника, яке суд відхилив, мотивуючи це тим, що його місцеперебування невідоме, тому його особистість може бути поставлена під сумнів стороною обвинувачення. Крім того, свідок мав бути попереджений про можливу кримінальну відповідальність, а за відсутності адреси такий документ не міг бути складений або підписаний ним. Зрештою, суддя постановив, що, оскільки свідок був неповнолітнім, він міг давати свідчення тільки в присутності своїх законних опікунів. Враховуючи, що вони були обвинуваченими, він мав би робити це в присутності призначеного судом законного представника. Беручи до уваги попередню заяву першої заявниці та другого заявника про те, що третій заявник проходив психологічну реабілітацію, та за відсутності адреси, яку можна було б ідентифікувати, суд вважав, що не було можливості забезпечити його найкращі інтереси, призначивши представника для його дистанційного заслуховування.

У невстановлену дату обвинувачення вилучило А. D. та D. G. зі свого списку свідків. Після цього захист, не пояснюючи їхньої причетності до справи заявників, подав клопотання про виклик останніх як свідків захисту. Суд першої інстанції задовольнив це клопотання.

Під час засідання 16 липня 2018 року захист стверджував, що свідки А. D. та D. G. погодилися з'явитися, але не зробили цього. Відповідне клопотання про їх примусовий привід було відхилено на тій підставі, що, хоча причина їхньої неявки до суду була незрозумілою, вони не відмовлялися з'явитися і дати свідчення. За словами судді, це рішення не було оскаржено стороною захисту. Таким чином, саме захист повинен був забезпечити явку свідків або пояснити причину їхньої відсутності.

16 липня 2018 року суд першої інстанції розглянув клопотання першої заявниці та другого заявника, подане їхніми адвокатами, про відкладення судового розгляду для того, щоб третій заявник міг з'явитися особисто. У клопотанні йшлося про можливість його поїздки до Грузії в період з 10 по 17 серпня 2018 року, під час шкільних канікул, або в період з 17 по 24 вересня 2018 року. Прокурор заперечував, стверджуючи, що слідчі органи безрезультатно намагалися допитати третього заявника як в рамках справи проти першої заявниці та другого заявника, так і в контексті окремого кримінального розслідування щодо тілесних ушкоджень, начебто завданих третьому

заявникові з боку G. M. Суд першої інстанції відхилив клопотання заявників на тій підставі, що це був обов'язок сторін надати докази, про які захист знав і мав можливість зробити це раніше. За відсутності будь-яких гарантій того, що свідок дійсно з'явиться у зазначений строк, клопотання було визнано таким, що подано з метою затягування кримінального провадження.

Вироком суду першої інстанції від 23 липня 2018 року перша заявниця та другий заявник були визнані винними за статтею «хуліганство».

Апеляційний суд залишив в силі вирок суду першої інстанції. У своєму рішенні цей суд не надав чіткої відповіді на аргумент заявників щодо відмови суду першої інстанції дозволити третьому заявнику дати свідчення.

Верховний Суд відхилив подану заявниками апеляцію з питань права.

До ЄСПЛ перша заявниця та другий заявник скаржилися на те, що: (i) вони не змогли домогтися присутності свідків зі свого боку на тих самих умовах, що й свідки обвинувачення; (ii) що їхній обвинувальний вирок значною мірою ґрунтувався на показаннях відсутніх свідків; і (iii) що їхнє виключення з судового процесу було несумісне з гарантіями справедливого судового розгляду, передбаченими Конвенцією.

Оцінка Суду

Щодо неспроможності першої заявниці та другого заявника забезпечити явку свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення

Щодо свідків A. D. та D. G. Суд визнав, що рішення суду першої інстанції не забезпечувати їх примусовий привід не підірвало справедливості провадження, оскільки, серед іншого, заявники не змогли пояснити, чому ці двоє свідків повинні з'явитися, і зі змісту їхніх досудових заяв не випливало, що їхня присутність мала б якусь додаткову цінність.

Щодо скарги заявників на те, що вони не змогли забезпечити явку третього заявника, як свідка у їхній справі, Суд зазначив, що, беручи до уваги аргумент Уряду про те, що його показання не мали б вирішального значення для встановлення істини у справі, враховуючи наявність відеозапису події, для того, щоб оцінити, чи було дотримано право на виклик свідка захисту відповідно до підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, він мав спочатку розглянути, чи було клопотання про допит свідка достатньо обґрунтованим і чи стосувалося воно суті обвинувачення.

Суд зазначив, що хоча участь третього заявника в інциденті дійсно зафіксована на відеозаписі, наявному в матеріалах справи, він був головним свідком захисту, і клопотання про його заслуховування апріорі не було обтяжливим. Скоріше, оскільки він був одним з головних учасників інциденту, релевантність його свідчень за конкретних обставин справи була дещо самоочевидною. Проте національні суди не розглядали доречність показань

третього заявника. Навпаки, клопотання про його заслуховування були відхилені судом першої інстанції з процесуальних підстав, хоча національне законодавство прямо передбачало можливість заслуховування свідків дистанційно.

Що стосується клопотання про відкладення судового розгляду, щоб дозволити третьому заявнику з'явитися особисто, заявники можуть бути піддані критиці за те, що вони подали його на пізній стадії провадження. Однак клопотання про відкладення слухання було обґрунтованим і не передбачало тривалого відкладення. За таких обставин та з огляду на важливість показань третього заявника національний суд не навів достатніх підстав для свого рішення не надати йому можливості з'явитися.

Суд додатково відзначив, що апеляційний та касаційний суди залишили скарги першої заявниці та другого заявника з цього приводу без відповіді.

Щодо твердження заявників про те, що їхнє засудження значною мірою ґрунтувалося на показаннях відсутніх свідків

Щодо трьох свідків, які проживали за кордоном, Суд повторив, що виїзд за кордон сам по собі не є достатньою причиною для виправдання відсутності відповідного свідка в судовому процесі. Тому він повинен був перевірити, чи доклали відповідні органи влади всіх розумних зусиль для забезпечення явки цих свідків.

Суд першої інстанції визнав той факт, що зазначені свідки не проживали в Грузії, достатньою підставою для зачитування їхніх показань, проте з матеріалів справи незрозуміло, яких конкретних заходів, якщо такі були, вжили національні органи влади для забезпечення присутності свідків під час провадження. Дійсно, у двох свідків, які проживали у Росії, було взято точну адресу, але не було жодних вказівок на те, що з ними намагалися зв'язатися. З незрозумілих причин не було взято точної адреси свідка, який проживав у Вірменії. У жодного з цих трьох осіб не було взято жодних телефонних або електронних даних, незважаючи на те, що їхні заяви були чіткими щодо неминучості їхнього від'їзду з Грузії.

З огляду на вказане та відзначивши, що національні органи влади не вжили певних очевидних заходів і навіть не спробували зв'язатися з трьома свідками, які проживали за кордоном, Суд дійшов висновку, що органи влади не доклали розумних зусиль у межах наявної правової бази для забезпечення явки цих свідків. На цій підставі, без необхідності розмірковувати про шанси забезпечити таку явку на практиці, якби зі згаданими свідками вдалося зв'язатися, ЄСПЛ дійшов висновку, що національні суди не керувалися поважністю причини неявки трьох свідків, які проживали за кордоном.

Щодо інших трьох свідків, то Суд погодився з тим, що органи влади більше не могли встановити місцеперебування свідків Z. Tch. та B. Tch. Однак щодо

свідка Т. А. він визнав, що лише самого факту її проживання за 400 км від суду було недостатньо для виправдання того, що вона не була заслухана під час судового розгляду. Оскільки вона народила дитину незадовго до судового розгляду, органи влади могли б розглянути прямо передбачену законом можливість заслухати її дистанційно, однак не зробили цього. Тому Суд дійшов висновку, що суд першої інстанції не мав поважних причин для неявки свідка Т. А.

Щодо того, чи були показання відсутніх свідків єдиною або вирішальною підставою для засудження першої заявниці та другого заявника, Суд погодився з висновком Верховного Суду про те, що їхні показання не були єдиним та вирішальним доказом. Проте Суд зазначив, що оскільки їхні показання суттєво вплинули на тлумачення інших доказів у справі, вони, безсумнівно, мали значну вагу, а отже їх прийняття могло зашкодити захисту.

Щодо достатності урівноважуючих факторів для компенсації несприятливих умов, в яких працював захист, ЄСПЛ зазначив, що враховуючи важливість свідчень відсутніх свідків у цій справі, для забезпечення справедливості провадження були потрібні вагомі фактори, що врівноважили б ці свідчення. Суд вказав, що в цьому контексті важливими є такі елементи: підхід суду першої інстанції до відповідних доказів; наявність і переконливість подальших обвинувальних доказів; процесуальні заходи, вжиті для компенсації відсутності можливості прямого перехресного допиту свідків під час судового розгляду.

Що стосується підходу національних судів до неперевіраних доказів, Суд вказав, що відповідні рішення національних судів не свідчили про те, що ці суди надавали меншій ваги доказам, наданим відсутніми свідками.

Суд також зазначив, що до наявності інших викривальних доказів у кримінальній справі як потенційного фактора, що врівноважує недоліки, в умовах, в яких працював захист, слід було підійти з обережністю.

В цьому контексті Суд взяв до уваги аргумент про те, що заявники були належним чином представлені та мали можливість під час національного провадження надати власну версію подій та поставити під сумнів правдивість показань відсутніх свідків. Проте, як Суд неодноразово зазначав, така можливість оскаржити та спростувати показання відсутніх свідків сама по собі не може вважатися достатнім урівноважуючим фактором для компенсації недоліків захисту, створених їхньою відсутністю.

Що стосується наявності будь-яких гарантій для заявників на досудовій стадії провадження Суд повторив, що для визначення справедливості судового розгляду «в цілому» життєво важливо встановити, чи виходили органи влади під час допиту свідків на стадії розслідування з припущення, що свідки не будуть заслухані в суді. Якщо слідчі органи дійшли обґрунтованого висновку, що свідок не буде допитаний на слуханні в суді першої інстанції,

важливо, щоб захист мав можливість поставити свідку запитання на стадії розслідування.

Суду не було надано жодних пояснень, чому така процесуальна гарантія як виклик свідка до мирового судді не була застосована до трьох свідків – негромадян Грузії, хоча було очевидно, що вони незабаром залишать територію Грузії. Діючи таким чином, слідчі органи взяли на себе передбачуваний ризик, який згодом матеріалізувався, що обвинувачений не зможе поставити запитання відповідним свідкам на будь-якій стадії провадження. Що стосується Т. А., то ні вищезгадана можливість допиту її перед мировим суддею, ні можливість її дистанційного заслуховування не були розглянуті.

За таких обставин наявність інших викривальних доказів, у тому числі, що важливо, відеозаписів, які дозволяли спостерігати за розгортанням сутички, не може, за конкретних обставин цієї справи, вважатися достатнім урівноважуючим фактором, зважаючи на невизначеність щодо інтерпретації зображень. Відповідно, не було достатніх урівноважуючих факторів, які б компенсували ті обмеження, в яких працював захист.

Щодо тверджень заявників, що їх усунення від участі в судовому процесі було несумісним з гарантіями справедливого судового розгляду, передбаченими Конвенцією

Суд зазначив, що поведінка першої заявниці могла бути такою, що виправдовувала її видалення та продовження судового розгляду за її відсутності. Крім того, враховуючи зроблені їй попередження, вона могла розумно передбачити наслідки своєї подальшої поведінки до прийняття суддею рішення про її видалення із зали судового засідання.

Що стосується виключення другого заявника з процесу, Суд зазначив, що обов'язком головуючого судді було встановлення того, що поведінка другого заявника дійсно була дезорганізуючою і, крім того, що він міг розумно передбачити наслідки своєї подальшої поведінки до прийняття рішення про видалення із зали судового засідання. Однак, наявні в розпорядженні ЄСПЛ матеріали не свідчили про те, що суддя, оголошуючи попередження, пояснив від яких висловлювань обвинуваченому слід було утримуватися, або розглядав можливість вжиття менш радикальних заходів.

У будь-якому разі, з незрозумілих причин, заявникам не дозволили повернутися до подальшого судового розгляду. Суд відзначив, що їхня присутність у будь-якому випадку була забезпечена через дистанційний зв'язок. Тому, в принципі, повинна була існувати можливість обмежити ймовірний дезорганізуючий ефект їхньої поведінки, водночас забезпечивши їм можливість стежити за ходом судового розгляду, наприклад, увімкнувши «беззвучний режим», і, як мінімум, втручатися через їхніх адвокатів.

За таких обставин ЄСПЛ не зміг дійти висновку, навіть зважаючи на деструктивні тенденції у поведінці заявників під час судового розгляду та представництво їх інтересів адвокатами за їхнім власним вибором, що суд першої інстанції надав достатні підстави для повного виключення заявників із подальшого судового розгляду та для обмеження їхнього відповідного права на слухання та стеження за ходом судового розгляду.

Що стосується апеляційного провадження, то заявники були присутні на слуханнях дистанційно та мали змогу представити свою справу суду. Однак, хоча апеляційний суд мав можливість переглянути докази, отримані під час судового розгляду, він відхилив клопотання про перегляд доказів, отриманих за відсутності заявників. За таких обставин апеляційний розгляд не міг усунути недоліки судового розгляду в першій інстанції.

Суд зазначив, що саме сукупність цих недоліків привела його до висновку, що процесуальні права першої заявниці та другого заявника були порушені настільки, що це підірвало загальну справедливість судового розгляду.

Висновок

Порушення пункту 1, підпункту (с) пункту 3 (право на захист) та підпункту (d) пункту 3 (право допитувати свідків) статті 6 Конвенції (право на справедливий суд).

Рішення в цій справі ухвалене Палатою 29 серпня 2024 року й набуло статусу остаточного 29 листопада 2024 року відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.